

ezt megelőző kötet fő érzelmi-gondolati vonulata: az elmúlás, az életnek mint biológiumnak a felfogása és átélése, melyhez itt jellegzetes transzcendens ízek is tapadnak (*Sugárúti strófák*). Szép versek sorozatát is idézhetnénk a válogatott kötetet záró ciklusból: mives, finom, költői költészet a Bella Istváné. Ugyanez az oka — újra — az itt-ott még mindig továbbélő manírnak, modorosságnak is: e költői költészet néha eltünteti, felszívja magát az embert, a költőt. (*Világtalan monológok, Szájában késsel.*) A *Tudsz-e még világu!* (a „Föld-Hold-Égember elsiratása”) pedig önismétlő áradásaival válik parttalanná, megközelíthetetlené.

Fontosabbak azonban a kötet e záró fejezetének azon versei, amelyekben a költő morális tartása, hangsúlyosan megfogalmazott elkötelezettsége körvonalazódik. A Káin vagy Ábel igazságának kérdését félretolva Bella *Perújrafelvételt* hirdet meg — a bárány, az áldozati bárány érdekében. „Mert Káin lehet Ábel. / És Ábel lehet Káin. // Csak a bárány, / aki mindig ugyanaz.” És valóban, ez a nagy kérdés, történelmileg és egyetemesen is az igazi nagy dilemma. Miként korunk igazi nagy dilemmája ez is: „Meghalni készül az isten, / de tétova, maga se tudja: / összeroppantson-e mindent, / vagy mindent teremtsen újra.” (*Sztyeppék, szavannák*) A túlírt versek hatásos ellenpontjai itt a hibátlanul szűkszavú, szigorúan szerkesztett, levegős, de mégis súlyos drámaiságot hordozó *kompozíciók*. (*Metszet, Innen és túl, Utószó.*) S az egész kötetet záró négysoros finom árnyaltsága előtt méltán magasodik az eddigi Bella-életmű csúcshoz az *Emberi délkörön*, ez a nemcsak József Attila-i ihletettségű, de József Attila-i méretű verse is. Ez az alkotás a lírai személyiség és személyesség sugárzása, egyszersmind az egyetemes emberi megragadása is, Bella motívumkincseinek medencéje, ars poetica, a szabadság himnusza (és dilemmája), az egyediség, a *másság* tudatosulása s tudatosítása — és még sorolhatnánk e kiváló mű egyes rétegeit, értékeit.

Nagy ívű, fontos és értékes — jóllehet korántsem problémamentes — költészet a Bella Istváné. E versek javának legnagyobb hiteles értéke a magyar líra fő vonulatának egyéni hangú képviselője. Ezen érték, értékek mellett az eddigi életmű árnyoldalai bizonyára hamarosan homályba vesznek. (*Magvető.*)

MONOSTORI IMRE

Nagyenyesi őrhelyen

VITA ZSIGMOND: MŰVELŐDÉS ÉS NÉPSZOLGÁLAT

„Et facere et pati fortia. Szítsd a tűzvészt, de bírd is ki!” Livius, a nagy római historikus, Mutius Scaevola szájába adja ezt a rettenthetetlen hősi bölcsességet. Mikó Imre választotta ezt jelmondatának, a kollégium bibliotékájának egykori gyarapítója. A karját lángokba tartó, Porsenna királyt is viszszafojtó heroizmus elszántsága azonban mást kell hogy jelentsen az erdélyi tájakon. Vita Zsigmond az Órhegy tövéből joggal értelmezte így: „... minden körülmények között, a legnehezebb időben is tenni, cselekedni, alkotni kell, eltűrve, ha kell, a sors csapásait is.” Parázslóbb itt az elszánás, makacsabb a tűrés, nem egyetlen hősi pillanat éthosza kápráztat el, hanem

a fönmaradásért folytatott szívós küzdelem keresi újra és újra a résnyi lehetőségeket.

A magyar kultúrában egyedülállóan különleges az a szellemi, morális kapcsolat, ami Bethlen Gábort Nagyenyed kollégiumához köti főnnállásának évszázadai során, ahogyan az innen kisugárzó kulturális-művelődési törekvések a fejedelem alakjában érzik-keresik sugallatos ősuiket. Évszázadok óta az erre a tájra való legjobbak számára a politikusi-értelmiségi magatartás és erkölcs jogforrása, kútfeje Bethlen Gábor. Archetípus és minta, erkölcsi eszmény és törvénykönyv, intő és igazoló példa. Különös viszony ez a fundátor és az utókor között. Nem idolum, nem a távoli nagyúr képe megbarnult olajfestményeken, vagy régi oklevelek fakuló aláírásának törvényhozója. Pedig képirók, rézmetszők gyakran pingálták, metszették arcvonásait, kardosan-lovasan generálisként, begyúrt süvegű ország gazdajaként; némelyikük ott függött a kollégium bibliotékájában, vagy 1837-től Vizi István litográfiájaként a reformkor irodalmi zsebkönyveiben díszlett. Bethlen Gábor kőarca csak 1922 óta néz a kollégium faláról az utódokra, de azok már korábban és azóta is magukon érezték és érzik vizsgáló pillantását. Még a külhoni akadémiákon peregrináló, majdani udvari historikusságra kiszemelt Bojti Veres Gáspárnak írta utasításként: „...ha majd hozzánk visszatérhetsz... s bármely dologban kívánjuk, munkásságodnak hasznát vehessük magunk, s néped s hazád számára hasznosnak láttassál.” Ezzel az üzenettel tarisznyázta föl az utánuk jövő, Enyedről kirajzók százait is. Vita Zsigmond is vitte ezt magával a késeiek közül, mikor a református egyház stipendiumával francia akadémiákra indult, majd visszatért az őrzők egyre fogyatkozó enyedi seregéhez: „Sok időnek kellett eltelnie, amíg... magát a kollégiumot... annak igazi nagyságát és jelentőségét megláthattam és megérthettem. Előbb el kellett szakadni Enyedtől, bejárni a Nyugatot és Keletet, hazatérni és otthon maradni egy újabb világégés közepette, amikor a kollégium gondokat és ránk háruló új feladatokat jelentett.” Az alkotóban mindig a tehetség és a vállalkozás, feladatvállalás titkos kémiai reakciója valósul meg. A feladatvállalás a magyar irodalomban-kultúrában legtöbbször a nemzeti-közösségi igények gravitációját követi, kiváltképpen a kisebbségi sorsban élő alkotóknál. Így vallotta ezt Kós Károly is: „Mi hiszünk abban, hogy az életünk: rendeltetés, melyet szolgálnunk kell cselekedettel, kibúvás és menség nélkül, menekvés és alkuvás nélkül.” Amikor 1940-ben az új országhatárral az élő erdélyi irodalom is a túloldalon rekedt, Vita Zsigmond tudta, hogy enyedi őrhelye új feladatot ró rá. Felismerte, hogy a vártemplom bástyái, a kollégium vaskos falai nemcsak a török—tatár hordák, a gyűjtogató martalóc labancok ellen adtak oltalmat, de kőnél keményebben, ronthatatlanul védelmezhetnek minden áradat ellen, az ősi skóla egyike lehet a megmaradás Noé-bárcáinak. Vita Zsigmond mostani tanulmánykötetében választott őrhelyének hagyományairól ad újabb jelentést.

Bethlen Gábor a kollégiumnak adott Utasítás-ában professzoroknak, rektoroknak, deákoknak szólan úgy rendelkezett, hogy „... mint egy test tagjai hassanak együtt, s illjenek egybe az intézet közjávára.” Ezért gyűjtenek a professzorok a deákokkal együtt nyáron szénát a dácsei, miriszlói réten; a kollégium kenyéradó is volt, ezért oszt gabonát, kenyeret Benke Mihály professzor az 1817-es éhínség idején diákoknak és jobbágyoknak, ezért tartották el az árvaikat, ezért emeltek emlékoszlopot mártírjaiknak. Az enyedi professzorok számára csak ritkán adatott meg, hogy dolgozószobájuk múzeumának csendjében

zavartalanul társalkodhattak a műzákkal. Menekülniük kellett a rontó ellenség elől a Székelykő barlangjaiba, vérszomjas zsoldosokat békíteni tudós szónoklattal (Pápai Páriz Ferenc), majorkodni, malmokat, téglacsűrőket igazgatni, vincellérkedni a décei, miriszlói szőlőkben (Ajtai Abód Mihály), asztalokat, székeket, kályhákat állítani a kormos, csupasz falak közé (Szigeti Gyula István).

Az erdélyi művelődés és irodalom hosszú ideje az önként vállalt regionális elkötelezettséget magas rendű, európai látókörű igényességgel kötötte egybe. Az első leckét ebből is Bethlen Gábor adta: kitárta akadémiaja kapuit a jobbágyivadékok előtt, de azok Martin Opitz, Piscator és Bisterfeld napnyugati professzorok európai rangú műveltségén köszörülhették elméjüket. Az utódok legjobbjai nem is felejtették a fejedelmi leckét, ott izzik az Apácai Csere, Tótfalusi aszkéta kultúrheroizmusában; a labancpusztítás után az Angolországban gyűjtött adományok táplálják a holland és német akadémiákra peregrinálókat, még Kőrösi Csoma is ennek maradékaiból kap alumneumot Göttinga univerzitásán. Még Hermányi Dienes anekdotájából is ez sejlik föl: a XVIII. század közepén az enyedi „kótyavetyén” Descartes minden filozófiai művét meg lehetett kapni az ócskapiac kacatjai között. Újabb értékes professzori portrékat helyez az enyedi panteonba (s a magyar tudomány- és irodalomtörténetbe) Vita Zsigmond, mikor bemutatja Herepei Ádám, Benke Mihály, Szigeti Gyula István, Hegedüs Sámuel, ifjabb Zeyk Miklós tudományos-irodalmi tevékenységét, Szász Károlyról felrajzolt korábbi képét pedig újabb eredményekkel bővíti. 1792-ben már Voltaire Brutus című szomorújátékát mutatják be Enyeden a tógátus deákok, Herepei Ádám biztatására Molière-t olvasnak, az 1790-es évek elején pedig már Voltaire Henriade-ját olvassák magyar fordításban. Benke Mihály már a XVIII. század legvégén, Köteles Sámuel meg-előzve „frequentálta a kantiana philosophiát” magyarul. Kant mellett ismerte s előadásában épített Rousseau-ra, Helvetius-ra, Hume-ra, de Baumgarten, Mendelson és Sulzer esztétikájára is. Szigeti Gyula István a labancpusztítás után az újjáépítés fáradhatatlan embere, Vásárhelyi Tőke István európai rangú fizikakönyvet ír, következetes karteziánizmussal érvényesíti az experimentalizmus elveit, s már tudós társaság alapítását javasolja a XVIII. század közepén. Herepei Ádám arcképe már hosszú ideje ott függ a könyvtár olvasójában, de eddig csak Kőrösi Csoma tanítómestereként merült föl néha az utókor emlékezetében. Vita Zsigmond a francia akadémiákon megfordult, a felvilágosodás elveit képviselő jelentős tudós képét rajzolja föl; a hegyi temető bozótosában levő sírkövén kibetűzi epitáfiumát, ujjaival kitapogatja a rávéssett sugaras nap megkopott domborművét is.

A kollégium úgy volt kultúrateremtő, kisugárzó és védelmező, hogy a körülötte levő élet egészét sarjasztotta. A műveltség, az intellektuális energiák a nemzeti lét cselekvő erkölcsi erejévé transzformálódhattak a legjobbak számára megfogalmazódó közösségi feladatokban. Koronként sikeresen újrafogalmazták e feladatokat, s a megújulás ereje ebből táplálkozhatott. Vita Zsigmond talán a legjobban ismeri a kollégium létének e törvényszerűségeit, vizsgálati módszereit is ehhez igazította. Mikrofilológia és eszmetörténet, könyvtártörténet és irodalomtörténet, neveléstörténet vagy ikonográfia sokféle tudományos eljárásait, módszereit alkalmazza választott tárgya kidolgozására, de ha kell gazdaságtörténeti inventáriumokat böngész, régi sírkövek után nyomoz. Mindezt nem a polihisztorkodás virtusával teszi, hanem ebben is a legjobb

enyedi elődök folytatója, hiszen minden megőrzött szó, el nem feledett könyv, mára már elkorhadt kollégiumi asztal, vagy kopott címeres kő a megmaradás perében megdönthetetlen, makacs bizonyíték. A Hermányi Dienes Andrásról írott irodalomtörténeti tanulmány értékes új megfigyelésekkel gazdagítja az eddigi képet, a még publikálatlan Hermányi-kéziratok felől nézi az ismert anekdotagyűjteményt, kirajzolódik a korai felvilágosodás enyedi érvényesülésének sok új jellemzője. Azt is bizonyítja, hogy az anekdota mily sok szállal kapcsolódott a XVIII. század enyedi valóságához. A kollégium gyakran állott egy-egy hazai kulturális folyamat élére kezdeményező szereppel, itt meggyőző érvelés bizonyítja, hogy enyedi professzorok közül már Vásárhelyi Tőke István, Szigeti Gyula István, Ajtai Abód Mihály a raritások gyűjteményét tudatosan fejlesztette. Benkő Ferenc mindezt betetőzve 1796-ban létrehozta a kollégium épületében a Raritatum... Museumot (Erdélyben elsőként), egyidejűleg kiadta a Ritkaságoknak... Museuma leírását, melyben hangsúlyozza a nyilvános, nemzeti művelődés szolgálatában álló múzeum, a tudomány és az oktatás szoros kapcsolatának szükségességét. Különösképpen a reformkor szelei szították a műveltség energiáinak a nemzeti lét cselekvő erejévé válását. Jól példázza ezt az enyedi és más erdélyi irodalmi diáktársaságok viharosan bővülő tevékenysége. Szász Károly és ifjabb Zeyk Miklós munkásságában ott folytatódik Pápai Páriz, Vásárhelyi Tőke István és Benkő Ferenc természettudományos műveltségének öröksége, de tanítványaik közül sokan hadmérnökként már a szabadságharc honvédei lesznek. E hagyományok erejéből még arra is futotta, hogy az 1930-as években enyedi diákok és tanárok bekapcsolódnak a népi írók mozgalmából sarjadó falukutató munkába.

P. Szathmáry Károly és Váró Ferenc egy-egy monográfiában summázza korábban a Bethlen Kollégium történetét. Vita Zsigmond még egyetlen műve fölé sem írta oda ezt a címet, de immár negyven éve ritka tudósi alázattal, felelősséggel és hűséggel írja tovább a „studia enyediana”-t. Tanulmányok hosszú sorában, önálló kötetekben, de még akkor is, ha Áprily Lajos költészetében Enyed dallamát kottázza. Nagyenyed műveltségünkben, irodalmunkban betöltött szerepével ma sem csak kevesek rögeszmésen dédelgetett relikviája, de önmagunk nemesítésének éltető műveltségi modelljét kínálja a mai érték-válságok rengésének zajában is. Önmagát tisztelné meg végre hazai könyvkiadásunk, ha Vita Zsigmond életművéből kötetnyi válogatást adna az olvasók kezébe. (*Kriterion.*)

IMRE MIHÁLY